

GÖKÇELİ AŞIK ELESGER

Prof. Dr. Maarife HACIYEVA

Aktaran: Şahin KÖKTÜRK

XVIII. yüzyılda Azerbaycan'da Bakü, Gence, Karabağ, Tebriz, Erdebil, Nahçıvan, Seki, Guba, Derbend, Şamahı hanlıkları gibi Revan hanlığı da müstakil bir hanlık idi. Ünlü aşıklar diyarı olan Gökçe mahalli XVIII. yüzyılda Revan hanlığı sınırları içerisindeydi.

XIX. yüzyılda aşık şiirine ve musikisine yeni ruh, yeni teravet getiren Aşık Elesger 1821'de Gökçe mahallinin Ağkilse köyünde dünyaya gelmiştir. Elesger'in babası Almemmed'in esas meşguliyeti çiftçilik olmakla birlikte onda şairlik istidadı da vardı. Elesger'in babası fakir olduğundan oğlunu 13-14 yaşlarında Kerbeyalî Gurban adlı birisine nöker (hizmetçi) olarak vermişti.

Kızından başka evladı olmayan Kerbelayî Gurban, Elesger'e yumuşak davranmış, hatta kızı Sehnebani ile Elesger arasındaki muhabbete bile sıcak bakmış, onu devamlı evinde tutmak fikrine kapılmıştı. Lakin Kerbelayî Gurban'ın kardeşi Pullu Meherrem bu işi bozmuş, Sehnebani'yi zorla oğlu Mustafa'ya almıştır.

Sevgilisi Sehnebani'dan zorla ayrılan Elesger, kırk yaşına kadar bekâr kalmış, nihayet, Kelbecer ilçesinin Yanşak köyünde yaşayan Kalbayı Zeynal'ın bacası Anahanım'la evlenmiş ve çok mutlu bir aile kurmuştur. Lakin birçok koşmalarında döne döne ilk muhabbetini yâda salmıştır. Elesger, zamanının ünlü aşığı, Aşık Ali'ye şakird olmuştur. Denilir ki, Aşık Ali, Elesger'i tam yetiştirip hazırladıktan sonra bir düğün meclisinde onunla deyişmiş, herkese onun ustalığını göstererek itibarını yükseltmek ve şöhret kazandırmak maksadıyla, mağlup olmuş bir aşık gibi sazını ona tehvil vermek (teslim etmek) istemiştir. Elesger ise onun bu iyi niyetine mukabil;

**Bir seyird kaldı ki, üstadına kem baka,
Onun gözlerinden gan damar, damar,**

tecnisi ile üstadına olan büyük hürmetin ifade etmiştir.

Bu hadise daha o zaman dilden dile yayılmış, aşıklar bu tecnisin bazı yerlerini değiştirmiş, bazen de ilâveler ederek hususi bir rivayet haline getirmişlerdir.

Aşık Elesger üstad bir aşık olarak tanındıktan sonra çok yerleri gezmiş, buralarda sayısız saz-söz meclislerine katılmış, gezdiği şehir ve köylerde muhtelif hadiselerin şahidi olmuş, kötü işleri, adaletsizlikleri kesin bir dille tenkit etmiş, hoşuna giden işlere de rağbetini bildirmiştir.

Aşık Elesger, 105 yıl ömür sürmüş, 1826 yılında doğduğu Gökçe mahalinin Ağkilse köyünde vefat etmiş, köyün batısındaki küçük mezarlığa defnedilmiştir. Fakat 1977'den 1990'a kadar 250.000'den fazla Azeri Türkü, Ermeniler tarafından bu bölgeden göç ettirilmiş, mezarları da dağıtmış, yerle edilmiştir. Bu arada Aşık Elesger'in kabri de yok edilmiştir.

Aşık Elesger zamanın gözü gönlü açık, bilgili, kültürlü bir sanatkarı idi. Hayatın birçok ziddiyetleri, sosyal çatışmaları ile şahsen yüz yüze gelmiş olan aşık, bu sosyal-siyasi meselelere şiirlerinde geniş yer vermiştir.

Bazıları onun sevdasız (bilgisiz, marifetsiz) olduğunu iddia ederler. Buna inanmak çok zordur. Çünkü Aşık Elesger devrinin öyle meselelerine dokunmuştur ki, bunları söyleyebilen insana sevdasız demek büyük bir haksızlık olur. Onun şiirlerinde büyük bir zeka ışıltısı ve derin bir idrak vardır. Onun "A Yağa Yağa", "Narin Üz", "Sini-sin"

tecnisleri göstermektedir ki, arap elifbasını bilmeyen bir adam harflerin dizilişindeki muzikîyi ve manâ muhtelifliğini hissedemezdi. "Sini-sin" tecnisinde Âşık Elesger:

**Hicran düşkünüyem, güzel müstağî
Ahtarırım bu dünyanı sini-sin
Mürg-i ruhum getmez senden irâğa
Gonşun ollam gabul etse sini-sin**

Birinci "sin", harf manâsında, ("sin harfi") dünyayı harfbeharf ahtarırım (ararım) manâsında, ikinci "sin", "kabr" manâsında kullanılmıştır (Kabrın kabrimi kabul ederse sana komşu olurum). Şiirin ikinci dörlüğü şöyledir:

**Dost bağına bülbül gonmuş a dala,
Nazlı dilber zülfün tökmüş a dala
Merd ister ki, çörek vere ad ala.
Namerd gözler merd igidin sinisin.**

Bu dörtlükte ilk "dal" kelimesi Türkçede bildiğimiz ağaç dalı; ikincisi, "arka, sırt" üçüncü mısradaki ise "a" harfi "d" ile birleştirilerek "da almak" manâsına gelmiştir. Son mısradaki "sinisin" cinası ile ilk bendin son mısrasıyla kafiyelidir ve sini, "tepsi" anlamında kullanılmıştır.

Tabîi, her alfabeyi bilene bilgili, kültürlü demek mümkün değildir. Ama alfabeyi bilmeyen, kültürsüz bir insan da harflerden doğan bu güzelliği his ve terennüm edemezdi.

Halk her âşığa, üstad âşık demez. Âşık Elesger hem fikren, hem de sanatkârlık itibarıyla üstad'dır. Aşağıdaki şiirde görüldüğü gibi;

**Muhannet zamana, bimürvet felek,
Şamı sübhe, sübhü şama çekirsen,
Lahzada açırşan min cüre kelek.
Gah pozursan, gah nizama çekirsen.**

**Bu nece takdirdi, bu nece yazı
Bu gurğudan heç kes olmaz irazi
Eşşeye benzersen, ebru etlası,
Bedöy deyip, şahlıg dama çekirem.**

"Samı sübhe, sübhü sama çeken, zamanın gerdişini gah bozan, gah nizama çeken" devran hakkında bundan daha dolgun söz söylemek zordur.

**Garineler keçdi, dövrän deyışdi,
Pozuldu gurğular, mizan galmadı.
Zamanla bed geldi, insan bic oldu,
Seyyidde, mollada iman galmadı.**

Şiir, I. Dünya Harbi (1914-1918) yıllarında yazılmıştır. Harp, her şeyi alt üst etti. Düzenler bozuldu, mizan dağıldı, insanın hisleti (tabiatı) değişti.

"İnsan bic oldu" ifadesi Köroğlu'nun "Tüfeng icad oldu, mertlik bozuldu" mısrası ile sesleşmektedir. Köroğlu; namertliği, -kendi asrına muvafık olarak- tüfekle ilgilendirirken, Âşık Elesger de bomba ile ilgilendirmektedir:

**Nec'oldu Serbiya, Corpoçoriya?
El-ayag altında itdi İtalya.
German bomba atdı gan oldu derya,
Dağıldı dünyada insan galmadı.**

Bunları yazan, dünyanın siyasi gelişmesini anlayan insandır. Böyle insana sevdasız demek sanatkârın hakkını teslim etmemek olur.

Âşık Elesger müstesna bir yaratıcılık istidadına ve derin malumata malikti. Onun şiirlerini okurken şöyle bir sonuca varmak mümkündür: O, divan edebiyatının birçok ünlü şairinin eserlerinden haberdardır. Divan edebiyatına aşinalığındandır ki, saz çalıp şiir söyledikçe, söylediği şiirde zor anlaşılacak sözleri, şiirin içinde izah etmeye çalışıyor.

**Esel -müeffadır şehdi- leblerin,
Esel baldır müeffası seçilmiş**

Âşık, birinci mısrayı söyledikten sonra, bunun zor anlaşılacağını düşünmüş olmalı ki, ikinci mısradaki izah etmeyi gerekli görmüştür.

"Asel", "bal" demektir. "Müeffa" ise "seçilmiş" manâsına gelmektedir. Yani "senin dudaklarının şehdi, seçilme, halis bal gibidir" demek istiyor ve bir alt mısradaki izahını veriyor.

Halk geleneklerine uygun olarak vatanın her tarafını adım adım gezen Âşık Elesger daima halkı ile iç içe olmuş, elobanın sevinci ile sevinmiş, kederiyle kederlenmiştir. Zamanın eksikliklerini, ziddiyetlerini, mazlumların gözyaşlarını;

**On sekkiz min alem, yetmiş iki din,
Ülfet eyler bir bazarın içinde
Kimi al geyinip, tirme gurşanar,
Kimi üryan gezer garın içinde**

diye ıztırablı bir gönülle tasvir etmiş, hayatın normal tenasübünü bozanları asla affetmemiştir.

Âşık Elesger, muhabbet carcısı (sev-giden bahseden), güzellik nağmekârıdır. Ancak Elesger, güzellik prestişkârı, meftunu değil, güzel bir zevk sahibidir. Onun güzelinin bâtını da, zahiri de güzel olmalı, libası endamına, endamı libasına uymalıdır. Elesger mi'yarına göre zahiri güzellik, güzelliğin mühim şartlarından bir tanesi olsa bile halledici değildir. Güzel dahili olarak da güzel olmalıdır. Dahili güzelliğin esas şartı "kemat"dir. Güzelin hüsnü, Züleyha'ya; kemali, Lokman'a benzemelidir. Elesger, ancak böylesi bir güzele canını kurban edebilir.

**Canımı gurban eylerem
Bir bele terlan gözele.**

**Hal bilen, şirin güten,
Dosta mehriban gözele
Boy uca, gerdan mina,
Zülfü perişan gözele**

Güzel, kavlinde sadakatli, vefada metanetli, söz ganan (anıyan), işareti başa düşen, eyhamdan (iham, kinayeli konuşma), muammadan haberdar olmalıdır. Güzelin davranışı, yürüyüşü, duruşu, salınışı da güzel olmalıdır. Lakin bu uğrun bakışlar, bu salınışlar haddini aşmamalı, ahlâk kurallarını bozmamalıdır. Yani cemat, kemali lekelemeli, cemali ziynetlendirmelidir. Elesger, yalnızca böyle bir güzele tarif yazdığını itiraf eder:

**Elesger'em doğru yoldan azmaram,
Hercayî gözele ta'rif yazmaram.**

Onun terennüm ettiği güzel ince ve zarif, ulvî ve sadedir:

**Şahmar zülfün bednezerden daldalı,
Çince gerdeninde hamayıl eyle!
Aç niğab altından mah camalını,
Alemi hüsnüne ha mayıl eyle!**

Elesger ister ki; güzellik göz okşasın, gönül sevindirsin. Hüsnün cilvesi dünyayı daha da yakışıklı etsin. Âşık Elesger'in şiirlerinde insanları yücelten, temiz ve manalı muhabbetin terennümü esastır:

**Çerçembe gününde, çeşme başında
Gözüm bir ala göz hanıma düşdü.
Atdı müjgan okun, deydi sineme
Cadu gamzeleri canıma düşdü.**

**İşaret eyledim, derdimi bildi.
Gördüm hem gözeldi, hem ehl-i dildi.
Başını buladı, gözünden güldü.
Gülende gadası canıma düşdü.**

Onun şiirlerinde vatan kızlarının tabii güzelliği bedii ifadesini bulur. Onun tasvir ettiği güzeller; rast geldiği, gözü ile gördüğü, Azerbaycan kızlarıdır. "Gülendam", "Müşgünaz", "Telli", "Selbi Hanım", "Şeker Hanım", "Salatın", "Gülperi" gibi kadın adları ile ilgili şiirleri buna örnek olabilir. Âşık Elesger tamamıyla halk ruhundan gözerip alevlenmiş bir tongaldır (çalı çırpı ateşidir.) Elesger'i okuduğumuzda kalbimizden uzak, ruhumuza yad, çiy bir kelime ile karşılaşmayız.

Onun şiirlerinde birinci mevzu insandır. Âşığın terennüm ettiği her husus, insanla paraleldir. Onun için her şey insanla, insanlık hayatı, gündelik maişeti, arzu ve istekleri, sevinç ve kaderi ile ilgilidir. Ona göre dünyada ne varsa, ancak insanla münasebeti olduğu için güzeldir. Tabiat tasviri ile daha çok alakadar olan "Dağlar" şiirinde de, "Yaylag" şiirinde de, hatta kül-i âlemin yaranmasının tasviriyle ilgili "Can Desin"de de böyledir:

Dağlar şundan dolayı güzeldir ki, yoksulu, erbab-ı şahi, gedayı bir tutar. Herkesin mihnetini, melâlini dağıtır. Ne serdara söz der, ne de şaha baş eğer bu, zenburun (arı), çiçeklerinden bal aldığı süsenli, sünbüllü, laleli dağlar.

**Al hel'et bürüner, zernişan geymez.
Herkesi dindirip keyfine deymez.
Serdara söz demez, şaha baş eymeç,
Gudretten sengerli, galalı dağlar.**

Lakin âşık, dağların herkesi eşit gördüğü insanları sadakatli, mert, saf görmek ister. O, insanların hıslatındaki nakışlığı kötüler, onları doğruluğa, sadakate, mertliğe, ahde, vefaya çağırın:

**Deryaların adası var,
Elesger'in sedası var,
Merdin ne ki gadaşı var
Namerdin canına gelsin**

diye insanları cömerd görmek ister veya;

**Can demekle candan can eksik olmaz,
Mehebbet artırır, mehriban eyler.
Çor demeyin nef'i nedir dünyada,
Abad könülleri perişan eyler.**

Âşık Elesger şiire, âşık sanatına önemli yer verir, âşıklık gibi önemli bir sanat erbabının ciddi mes'uliyet taşıdığına söyler:

O, halk âşığı için aşağıdaki ma'rifetleri esas sayar:

**Âşık olup terk-i vatan olanın,
Evvel baştan pür kemali gerekdir.
Oturup durmakta ebedin bile,
Ma'rifet ilminde dolu gerektir.**

**Halka hakikatden metleb gandra
Şeytanı öldürüp, nefsin yandıra,
El içinde pak otura, pak dura,
Dalısınca hoş sedalı gerekdir.**

**Dediği sözlerin gadirin bile
Kelmesinden la'l, gövher süzüle
Mecazı danışa, mecazı güle
Tamam sözü müemmalı gerekdir.**

**Arif ola, eyham ile söz gana,
Namahremden şerm eyleye, utana.
Saat kimi meyl-i Hakk'a dolana,
Hegigi galinde yolu gerekdir.**

**Elesger hak sözün isbatın vere,
Amelin melekler yaza deftere.
Her yanı istese, bakanda göre,
Tarigetde bu sevdalı gerekdir.**

Âşık Elesger ömrünün takriben 90 yılını âşıklık sanatına vermiştir. Hem şiir koşmuş, koşduğu şiirleri kendisi saz eşliğinde okumuş, yeni âşık havagatları da vücuda getirmiş, aynı zamanda ken-

disi ifa edip yaymıştır. Denilenlere göre Elesger'in adıyla ilgili olan "Elesger Gözellemesi", "Elesger Tecnis", "Elesger Mühemmesi" adı verilen âşık havagatlarını kendisi besteleyip an'anevî âşık havaları arasına dahil etmiştir.

Şair-âşık yüzlerce koşma, geraylı, muhammes, tecnis, (ciğahlı tecnis, dodagdeymez, dıldönmez tecnis), zincirleme, gözelleme, üstadname, muamma, divanî gibi âşık şiirinin değişik zor türlerinde şiirler meydana getirmiş, büyük bir edebî gelenek miras koyup gitmiştir. Âşık Elesger ananevî âşık koşmasının dahili kafiyeli (goşayarpag da denilen) ayaklı koşma (bazen buna hece beyitli koşma, koşma müstezad da denilir) değerli numunelerini vücuda getirmiştir. Her mısrası kendi içinde kafiyelenen goşayarpag koşma, Elesger şiirinde sanatkârane bir şekilde ince metlebleri, derin manaları ifade eder:

**Sallan galem gaşlı, yanı yoldaşlı
Galmışam ataşlı, men başı daşlı.
Huş başımdan açdı, dilim dolaşdı,
Gözlerim sataşdı, buhağa düşdü.**

Âşığın ayaklı koşmaları da aynı sanatkârlıkla yazılmıştır:

**Bir hoş günü evezmin aya billem,
Boyun neggaş çekip minaya, billem.
Pirin dersin verip min aya billem,
Bir sözüm min söz deyim desbedes,
Sen eyle heves.**

Dodagdeymez koşmanın esas özelliği şiirde dudak ünsüzlerinin (m, b, n) ve hatta bazen diş ve dudak ünlülerinin (f, z, v) kullanılmamasıdır.

Elesger'in icat ettiği dodagdeymez koşma formal alametine göre değil, yüksek sanatkârlığı ve derin mazmunu ile insanı etkilemektedir.

Şairin irfan ve istidadına hayran olmamak mümkün değildir:

**Yel deyir tellerin, yar a gezdirir,
Saki istekanın yara gezdirir.
Yar hasretin canda yara gezdirir,
Yar gelse yaralar sağalı tez tez.**

**Âşık gerek sırrın desin ha lala
Yanağından heya eyle ha lala.
Seha ehli satdığını halala
Siratdan keçende sağ alı tez tez.**

Âşık Elesger "tecnis üstadıdır" derler. Gerçekten de Azerbaycan klasik edebiyatında değerli örnekleri olan tecnis, Azerbaycan şiirinde Âşık Elesger'in sanatında zirveye ulaştı. Şair bu oynak şiirin; tecnis, bayatı tecnis, cığalı tecnis, dodağdeymez tecnis, dildönmez tecnis, ayaklı tecnis, denilen numunelerini klasik bir biçimde vücuda getirerek, şiir ve sanat dünyasında kendisine ebedî bir yer ayırdı. Tecnisde Âşık Elesger'in kullandığı cinas kafiyeler yüksek sanatkarlık numunesidir.

**Ay nazenin, derdin benim canımı
Az galıp incelde ay üze, üze.
Alıpsan elimden dln-imanımı,
Müştek eyleyipsen, ay üze, üze.**

**Yâr, meskenim astanandı, derdimi?
Kamil bağban gülü bağdan derdi mi?
A bîmürvet, derdin benim derdimi
Artırıp yetirip a yüze, yüze.
Yazığ Elesger'i oda salıpdır,
Felek gözden salıp, o da salıpdır,
Çeşme kenarında oda salıpdır,
Cumup sona kimi ay üze üze.**

Şiirdeki "ay üze üze" cinası birinci bendin ikinci mısrasında cam üzme, dördüncü mısrada ise "ay (mah) yüz" anlamında, ikinci bendde âşığın derdinin "yüze kadar" (a yüze) artması, üçüncü bendde ise suna gibi gölde yüzmek" anlamına gelir.

İkinci bendde üç mısrada kullanılan "derdimi" kelimesi her mısrada bir manâ verir: Birincisi "kapı", ikincisi

"dermek (toplamak), üçüncüsü dert manasına gelir.

Üçüncü benddeki "oda" cinası da çok ustalıklı şiire getirilmiştir.

Birinci mısrada "ateş", ikinci mısrada "o da" (yani, yâr da), üçüncü mısrada "oda salmak", "ev inşa etmek" manâlarında kullanılmıştır. "Oda" kelimesi her mısrada bir anlamda takdim edilmiştir.

Şekil alametlerine göre tecnisin "cığalı tecnis" denilen nevinde de Elesger, güzel bedii örnekler vücuda getirmiştir. Mesela:

**Elesger'em men de nişana goydum.
Temiz ad saldım, nişana goydum.**

**Men aşığam nişana,
Zülf üzünde nişana
Sineme dağ çekilip,
Galdı elde nişana.**

**Başımı garşına nişana goydum,
Esirgeme, at okların dal dala.**

Görüldüğü gibi cığa denilen kısa mısralar şiire bayat şeklinde ilave ediliyor. Cığalı tesnide mısralar hecelerin sayısına göre uzun veya kısa olduğundan her bendi sekiz mısralı olan cığalı tecnisde ilk ve son iki mısra 11 heceli, cığa olan 3, 4, 5, 6. mısralar ise 7 heceli olmaktadır.

Âşık Elesger'in şiir sanat dünyası renkli bir âlemdir. Onu araştırıp öğrenmek insana büyük zevk veriyor. Tam manâsıyla şu kanaate gelmek mümkündür ki, XIX-XX. asırda Azerbaycan saz-söz sanatının önemli temsilcisi olan Âşık Elesger, klasik şiir ve âşık şiirinin esas hususiyetlerini derinden kavramış ona yeni bir değer vererek zirvelerin en yükseğine çıkarmıştır.